

ضرورت عدالت اقتصادی در خانواده از دیدگاه اسلام

خدیجه فتاحی کیاسری^۱

چکیده

خانواده به عنوان کوچک‌ترین واحد جامعه، نقشی محوری در تربیت نسل آینده و تعالی جامعه ایفا می‌کند. سلامت و ثبات خانواده، زمینه‌ساز تربیت فرزندان صالح، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، و انسجام و وحدت در جامعه است. عدالت اقتصادی در خانواده، بستر مناسبی برای تحقق این اهداف فراهم می‌کند. با این حال، در بسیاری از خانواده‌ها، شاهد تبعیض و نابرابری در توزیع و مصرف منابع و ثروت هستیم. این امر می‌تواند پیامدهای منفی متعددی به دنبال داشته باشد. با توجه به اهمیت عدالت اقتصادی در خانواده و نقش آن در سلامت و تعالی جامعه، بررسی ضرورت و ابعاد مختلف این موضوع از دیدگاه اسلام از اهمیت بالایی برخوردار است. به همین دلیل هدف از این مقاله که به روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای تدوین شده است «بررسی ضرورت عدالت اقتصادی در خانواده از دیدگاه اسلام» است. یافته‌ها حاکی از آن است که ضرورت فردی عدالت اقتصادی در خانواده شامل سلامت روان و آرامش اعضای خانواده، تقویت عزت نفس و اعتماد به نفس، رشد و ارتقای فضایل اخلاقی و استحکام بنیان خانواده و افزایش صمیمیت را به دنبال دارد. ضرورت اجتماعی عدالت اقتصادی در خانواده شامل پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، ایجاد جامعه‌ای عادلانه و پویا، توسعه پایدار و رفاه جامعه و ... را به دنبال دارد. با توجه به ضرورت‌های عدالت اقتصادی لازم است برای تحقق این امر در خانواده‌ها از طریق آموزش آموزه‌های اسلامی در زمینه عدالت اقتصادی به اعضای خانواده صورت گیرد.

واژگان کلیدی: اقتصاد، خانواده، عدالت، عدالت اقتصادی، اقتصاد خانواده.

^۱ طلبه سطح دو مدرسه‌ی علمیه حضرت نرجس سلام الله علیها ساری.

مقدمه

عدالت اقتصادی، مفهومی چندوجهی است که به برابری در توزیع فرصت‌ها و منابع اقتصادی در جامعه اشاره دارد. این مفهوم ابعاد مختلفی را شامل می‌شود، از جمله توزیع عادلانه ثروت، دسترسی به فرصت‌های شغلی برابر، تأمین نیازهای اولیه زندگی برای همه افراد جامعه و جلوگیری از انباشت ثروت در دست افراد معدود. بی‌تردید، خانواده به عنوان کوچک‌ترین واحد اجتماعی، نقشی کلیدی در ترویج و نهادینه‌سازی عدالت اقتصادی ایفا می‌کند. اما، این امر مستلزم آن است که عدالت اقتصادی در درون خانواده نیز برقرار باشد. بررسی ضرورت عدالت اقتصادی در خانواده از دیدگاه اسلام، موضوعی است که در علوم مختلفی از جمله علوم اخلاقی، فقه و حقوق اسلامی قابل بررسی است. در این مقاله به بررسی در علوم اخلاقی پرداخته خواهد شد. اهمیت این موضوع از چند نظر قابل بررسی است از جمله آیات و روایات متعددی در قرآن و روایات به موضوع عدالت اقتصادی در خانواده پرداخته‌اند که نشان‌دهنده اهمیت این موضوع در دین اسلام است. برقراری عدالت اقتصادی در خانواده، به ایجاد صلح و صفا و انسجام در خانواده کمک می‌کند و از بروز اختلافات و تنش‌ها جلوگیری می‌کند. تربیت فرزندان عادل و نیکوکار، در گرو برقراری عدالت اقتصادی در خانواده است. فقدان عدالت اقتصادی در خانواده، می‌تواند منجر به بروز آسیب‌های اجتماعی مختلفی از جمله فقر، اعتیاد و بزهکاری شود.

انجام این تحقیق، ضرورت‌های متعددی دارد از جمله کمبود پژوهش‌های جامع در زمینه عدالت اقتصادی در خانواده از دیدگاه اسلام وجود دارد. نیاز به تبیین الگوی مطلوب روابط اقتصادی در خانواده بر اساس آموزه‌های اسلامی، امری ضروری است. ارائه راهکارهای عملی برای برقراری عدالت اقتصادی در خانواده، از طریق بررسی آموزه‌های فقهی و حقوقی اسلام، می‌تواند به ارتقای سلامت اقتصادی خانواده‌ها کمک کند. با توجه به اهمیت و ضرورت این موضوع، این مقاله درصدد پاسخگویی بدین پرسش است که ضرورت عدالت اقتصادی در خانواده از دیدگاه اسلام چیست؟

در مورد پیشینه موضوع نیز می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

✓ کتاب «اقتصاد خانواده: اخلاق معیشتی در قرآن و سنت» به نویسندگی محمد شفیع مازندرانی (۱۳۸۸)؛ نویسنده در این کتاب به انگیزه‌ها و ریشه‌های ثروت اندوزی و راه‌های مبارزه با ثروت اندوزی اشاره کرده است.

✓ مقاله‌ی «شاخص‌های اقتصاد ناسالم در خانواده» به نویسندگی مهناز کریمی نژاد و سحر کاویانی (۱۳۹۶)؛ در این مقاله نویسندگان یکی از مهم‌ترین پایه‌های تحکیم زندگی را بحث اقتصاد در خانواده بیان کردند. در دین اسلام نیز ویژگی‌های فردی و اجتماعی مطرح شده است که سبب پیشرفت اقتصادی خانواده با عدالت و کسب ثروت همراه است.

✓ مقاله‌ی «مولفه‌ها و راهکارهای مدیریت اقتصادی خانواده در کلام امام علی علیه السلام» به نویسندگی مریم صمدی گلخوران، محسن خوش فر (۱۳۹۷)؛ نویسندگان در این مقاله به عواملی مانند کسب روزی حلال، شکرگزاری، مشورت با اعضای خانواده، الگو قرار دادن زندگی ائمه و ... اشاره کردند.

وجه تمایز مقاله‌ی حاضر با مطالعات پیشین در این است که این مقاله به طور اخص به ضرورت عدالت اقتصادی در خانواده از دیدگاه اسلام پرداخته است و پاسخگو به دو سوال فرعی ضرورت فردی عدالت اقتصادی در خانواده از دیدگاه اسلام چگونه است؟ ضرورت اجتماعی عدالت اقتصادی در خانواده از دیدگاه اسلام چگونه است؟

۱. مفهوم شناسی

در هر پژوهشی نیاز است تا واژگان کلیدی و پرتکرار از نظر لغوی و اصطلاحی مورد واکاوی قرار گیرد تا هر گونه ابهام از نظر خواننده برطرف گردد

۱-۱. عدالت

عدالت در لغت به معنی داد و ستد، انصاف، امری بین افراط و تفریط، مساوات و مکافات، نیکی به نیکی و بدی به بدی، داوری به حق و غیر است.^۱ «العدالة» و «المعادلة» لفظی است که در حکم و معنی مساوات است و به اعتبار نزدیک بودن عدل به مساوات در آن مورد هم به کار می‌رود. «عدل» در چیزهایی که بابصیرت و آگاهی درک می‌شود، به کار می‌رود؛ مثل احکام و عدل و «عدیل» در چیزهایی است که با حواس درک می‌شوند مثل: اوزان، اعداد و پیمانه‌ها. «عدل» به معنای رعایت حقوق دیگران در برابر ظلم و تجاوز به کار می‌رود؛ از این رو عدل به معنی «إِعْطَاءِ كُلِّ ذِي حَقِّ حَقَّهُ» گرفته‌اند و برخی در معنای عدل

۱. دهخدا، فرهنگ لغت، ج ۱۰، ص ۱۵۷۶۴.

توسعه داده‌اند و آن را به معنای «هرچیزی رادرجای خود نهادن یا هرکاری را به وجه شایسته انجام دادن» به کار برده اند.^۱

۱-۲. اقتصاد

اقتصاد در لغت از ریشه‌ی «قَصَدَ» گرفته شد. به معنای رفتن، روان شدن، قصد چیزی یا کسی را کردن، خواستن، نیت کردن، در اندیشه‌کاری بودن و امثال آن به کار رفته است.^۲ قصد به معنی «استقامه الطريق» یعنی پایداری در راه است. میانه روی در زندگی اقتصادی آن است که نه اسراف، نه «تقصیر» و نه سخت‌گیری کند.^۳

از نظر راغب اصفهانی اقتصاد به معنی اعتدال در امور است بدون افراط و تفریط به تناسب هر موضوع.^۴ در قرآن کریم نیز قصد به معنای میانه‌روی آمده است «وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ» و در رفتار میانه‌روی اختیار کن.^۵

۱-۳. عدالت اقتصادی

عدالت اقتصادی به عنوان یکی از مظاهر عدالت اجتماعی و به معنای رعایت استحقاق ها و دادن حقوق اقتصادی افراد است.^۶ عدالت اقتصادی، ارزشی است که با فراگیر شدن آن، توزیع امکانات و ثروت در جامعه به گونه ای به سامان می رسد که حقوق شهروندان در حوزه های مالی و سرمایه ای، به تساوی مراعات می شود. به تعبیر دیگر، عدالت اقتصادی آن است که با آن، همه مردم به حق خود از ثروت ها و درآمدهای جامعه، دست یابند.^۷

۱-۴. خانواده

^۱. فوادیان دامغانی، سیمای عدالت در قرآن و حدیث، ص ۲۷.

^۲. آذرنوش، فرهنگ معاصر (عربی - فارسی)، ص ۵۴۴، واژه (قصد).

^۳. فراهیدی، العین، ج ۵، ص ۵۴.

^۴. راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۶۷۲، واژه قصد.

^۵. لقمان: ۱۹.

^۶. مدیران، مدیریت علوی، تهران: مدیران، ۱۳۹۱ش. ص ۴۱۶.

^۷. جعفرزاده فیروزآبادی، اهداف و چشم اندازهای جهاد اقتصادی، صص ۱۳-۱۴.

در لغت به معنای خاندان، اهل خانه، اهل البیت، دودمان^۱؛ تبار، خیل، قبیله، طایفه، خانواده، عشیره، حی، سبط، ایل، قبایل^۲ آمده است.

در اصطلاح: تعریف خانواده به صورت ظاهر، دشوار است لذا هر کسی آن را به گونه‌ای خاص تعریف کرده است. ولی با دقت روشن می‌گردد که گرچه الفاظ مختلف است ولی همه به یک معنا اشاره داشته یک چیز را تعیین می‌کند. بعضی‌ها گفته‌اند: خانواده عبارت است از یک واحد اجتماعی که از ازدواج یک زن و یک مرد به وجود می‌آید و فرزندان حاصل از آن ازدواج آن را تکمیل می‌نماید.^۳ فرزندان تا زمانی عضو این واحد اجتماعی محسوب می‌شوند که به سن رشد نرسیده و یا با ازدواج با دیگری واحد مستقل جدیدی را تشکیل نداده باشند.^۴

اصطلاح اسلامی: در نگاه قرآن و فرهنگ اسلام، خانواده نه تنها محل تولید نسل است بلکه جایگاه پرورش روحیه و شخصیت انسان‌هاست که بر دستیابی به آرامش و هم‌گرایی عاطفی و مهرآمیز استوار است.^۵

در اصطلاح جامعه‌شناسی به معنای: «خانواده یا خانوار به گروه دو یا چند نفره‌ای اطلاق می‌شود که با هم زندگی می‌کنند؛ درآمد مشترک برای غذا و دیگر ضروریات زندگی دارند و از طریق خون، فرزندان و ازدواج، با هم نسبت دارند. در یک خانواده ممکن است یک یا چند خانواده زندگی کنند، تمام خانوارها، هم خانواده نیستند.»^۶

۲. ضرورت فردی عدالت اقتصادی در خانواده از دیدگاه اسلام

اسلام به عنوان دین کامل و جامع، در تمام ابعاد زندگی انسان، از جمله مسائل اقتصادی، رهنمودهای روشنی ارائه کرده است. عدالت اقتصادی در خانواده، یکی از آموزه‌های مهم اسلامی است که از اهمیت

۱. معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۶۱۳.

۲. دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۲، ص ۲۹.

۳. طاهری، سیری در مسائل خانواده، ص ۱۴

۴. عاملی، حقوق خانواده، ج ۱، ص ۱۴

۵. فصلنامه تخصصی طهورا، ص ۹

۶. کتابی؛ کتابی، سیره اخلاقی و تربیتی امام رضا(ع)، ص ۳۰.

بیشتری نسبت به جامعه ایفای نقش می‌کنند. همچنین، در چنین جامعه‌ای، افراد از انگیزه و تلاش بیشتری برای کار و تولید برخوردار بوده و به نفع جامعه فعالیت می‌کنند.^۱

✓ **ترویج فرهنگ عدالت:** خانواده‌ای که در آن عدالت اقتصادی رعایت می‌شود، به فرزندان خود نیز عدالت‌خواهی و عدالت‌طلبی را می‌آموزد. این امر، به ترویج فرهنگ عدالت در جامعه کمک می‌کند.

✓ **مشارکت فعال در امور اقتصادی:** در خانواده‌ای که عدالت اقتصادی رعایت می‌شود، افراد با احساس مسئولیت و تعهد بیشتری نسبت به جامعه ایفای نقش می‌کنند. همچنین، در چنین جامعه‌ای، افراد از انگیزه و تلاش بیشتری برای کار و تولید برخوردار بوده و به نفع جامعه فعالیت می‌کنند.^۲

رعایت عدالت اقتصادی در خانواده، به نفع همه اعضای جامعه است و می‌تواند به ساختن جامعه‌ای آرمانی که در آن همه افراد از حقوق و فرصت‌های برابر برخوردار باشند، کمک کند.

^۱ رحمتی نژاد؛ رحمتی نژاد، راهبردهای عدالت اقتصادی از منظر امام علی (علیه السلام) با تکیه بر نهج البلاغه، صص ۱-۲۳.

^۲ مسعودی نیا و همکاران، عوامل موثر بر رونق اقتصاد فرهنگ در ایران، صص ۷-۳۹.

نتیجه گیری

عدالت اقتصادی در خانواده، مفهومی کلیدی در اسلام است که بر توزیع عادلانه منابع و فرصت‌های اقتصادی در میان اعضای خانواده تأکید دارد. این امر مستلزم آن است که همه اعضای خانواده به اندازه کافی از منابع و فرصت‌ها برای رفع نیازها و خواسته‌های خود برخوردار باشند. مقاله‌ی حاضر با توجه به مطالعات پیشین و منابع در دسترس به نتایج زیر دست یافته است:

✓ ضرورت فردی عدالت اقتصادی در خانواده از دیدگاه اسلام که شامل سلامت روان و آرامش اعضای خانواده است. زمانی که همه اعضای خانواده احساس کنند که به طور عادلانه با آنها رفتار می‌شود، از نظر روانی سالم‌تر و شادتر خواهند بود. این امر به نوبه خود منجر به کاهش استرس، اضطراب و افسردگی می‌شود. تقویت عزت نفس و اعتماد به نفس؛ زمانی که اعضای خانواده احساس می‌کنند که در تصمیم‌گیری‌های اقتصادی خانواده نقش دارند و به آنها احترام گذاشته می‌شود، عزت نفس و اعتماد به نفس آنها افزایش می‌یابد. رشد و ارتقای فضایل اخلاقی؛ عدالت اقتصادی در خانواده زمینه را برای رشد و ارتقای فضایل اخلاقی مانند صداقت، انصاف، ایثار و همکاری فراهم می‌کند.

✓ ضرورت فردی عدالت اقتصادی در خانواده از دیدگاه اسلام که شامل پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی؛ عدالت اقتصادی در خانواده به پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی مانند فقر، جرم و اعتیاد کمک می‌کند. ایجاد جامعه عادلانه و پویا، خانواده‌ها به عنوان واحدهای بنیادی جامعه، نقشی اساسی در ایجاد جامعه‌ای عادلانه و پویا دارند. عدالت اقتصادی در خانواده‌ها به نوبه خود به ایجاد جامعه‌ای عادلانه‌تر و منصفانه‌تر برای همه کمک می‌کند.

عدالت اقتصادی در خانواده از دیدگاه اسلام یک اصل اخلاقی و دینی مهم است که فواید متعددی برای فرد و جامعه دارد. با ترویج عدالت اقتصادی در خانواده‌ها، می‌توان به ایجاد جامعه‌ای عادلانه‌تر، سالم‌تر و پویاتر کمک کرد.

منابع

قرآن کریم ترجمه محسن قرائتی

کتب

۱. آذرنوش، آذرتاش، فرهنگ معاصر (عربی - فارسی)، تهران: نشر نی، ۱۳۷۹ ش.
۲. ابن بابویه، ترجمه و متن کتاب من لایحضره الفقیه، سید صدرالدین بلاغی، ج ۳، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش.
۳. اسحاقی آستانی، فاطمه، استقلال اقتصادی از دیدگاه اسلام، تهران: اراده، چاپ اول، ۱۳۹۵ ش.
۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۰ ق.
۵. جعفرزاده فیروزآبادی، محمدکاظم، اهداف و چشم اندازهای جهاد اقتصادی، قم: مرکز پژوهش های صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰ ش.
۶. خامنه‌ای، بیانات در دیدار مردم استان ایلام در سالروز ولادت امیرالمومنین علیه السلام، ۱۳۹۳/۰۲/۲۳.
۷. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه، چاپ اول، ۱۳۴۱ ش.
۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت: درالاسیامیه، ۱۴۱۳ ق.
۹. شفیع مازندرانی، محمد، اقتصاد خانواده: اخلاق معیشتی در قرآن و سنت، قم: مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۸ ش.
۱۰. طاهری، حبیب الله، سیری در مسائل خانواده، تهران: نشر بین الملل، چاپ چهارم، ۱۳۹۲ ش.
۱۱. عاملی، باقر، حقوق خانواده، تهران: مدرسه عالی دختران ایران، ۱۳۵۰ ش.
۱۲. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، قم: هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ق.
۱۳. فصلنامه تخصصی طه‌ورا، سال چهارم، شماره هشتم، بهار ۱۳۹۰ ش.
۱۴. فوادیان دامغانی، رمضان، سیمای عدالت در قرآن و حدیث، تهران: انتشارات لوح محفوظ، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
۱۵. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: درسهایی از قرآن کریم، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ ش.
۱۶. کتابی؛ شهرزاد، کتابی، مریم، سیره اخلاقی و تربیتی امام رضا(ع)، بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا علیه السلام، ۱۳۹۲ ش.

۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، **اصول کافی**، ترجمه صادق حسن زاده، تهران: قائم آل محمد، ۱۳۸۵ش.
۱۸. مجلسی، محمدباقر، **بحارالانوار**، مترجم علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۳ش.
۱۹. محمدی ری شهری، محمد، **توسعه اقتصادی بر پایه قرآن و حدیث**، ترجمه ابوالقاسم حسینی، قم: دارالحدیث، چاپ دوم، ۱۳۸۵ش.
۲۰. مدیران، **مدیریت علوی**، تهران: مدیران، ۱۳۹۱ش.
۲۱. معین، **فرهنگ فارسی معین**، تهران: ادنا: کتاب راه نو، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ش.

نشریات و سایت

۱. افراسیابی و همکاران، حسین، «زمینه‌های اجتماعی حسادت در تعاملات روزمره؛ مطالعه کیفی دانشجویان دانشگاه یزد»، **مجله علمی- پژوهشی جامعه شناسی کاربردی**، دوره ۲۷، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۵ش.
۲. جوانمرد، کرم الله؛ نظری، فاطمه، «سلامت اجتماعی بر سطح پایگاه اقتصادی و اجتماعی خانواده»، **هفتمین همایش ملی تحقیقات میان رشته‌ای در مدیریت علوم انسانی**، ۱۴۰۲ش.
۳. رحمتی نژاد، روزین؛ رحمتی نژاد، رومینا، «راهبردهای عدالت اقتصادی از منظر امام علی (علیه السلام) با تکیه بر نهج البلاغه»، **هفتمین کنفرانس ملی دستاوردهای نوین در حقوق و روانشناسی**، ۱۴۰۲ش.
۴. غفاری، مجتبی، «راهکارهای کاهش فقر: رهیافتی در اقتصاد نهادگرایی»، **فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه ریزی و بودجه**، سال نوزدهم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۳ش.
۵. فلاحتی، محمد علی؛ دلدار، فائزه، «عوامل موثر بر طلاق در استان‌های ایران با تاکید بر عوامل اقتصادی»، **فصلنامه فرهنگی- تربیتی زنان و خانواده**، دوره ده، شماره ۳۴، ۱۳۹۵ش.
۶. فیضی، حسین، «آسیبهای اقتصاد خانواده و راههای برون رفت از آن از دیدگاه قرآن و حدیث»، **پایان نامه کارشناسی ارشد گروه علوم قرآن و حدیث**، پاییز ۱۳۹۴ش.
۷. قاسمی زاده، ندا، «نقش خانواده در ایجاد عزت نفس فرزندان از دیدگاه اسلام»، **دومین کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرآیندهای تعلیم و تربیت**، ۱۴۰۱ش.
۸. قدمی کارمزدی، فخری، «جایگاه ترویج فرهنگ ایثار و شهادت (از منظر قرآن و روایات)»، **دو فصلنامه شاهد اندیشه**، دوره جدید، شماره ۱، پیاپی ۳، بهار و تابستان ۱۴۰۰ش.

۹. مسعودی نیا و همکاران، زهرا، «عوامل موثر بر رونق اقتصاد فرهنگ در ایران»، مجلیه راهبرد فرهنگ، شماره پنجاه و سوم، بهار ۱۴۰۰ ش.
۱۰. مقدادی، محمدعلی، «اهل بیت در قرآن: زیباترین ایثار»، بشارت، شماره ۱۲، ۱۳۷۸ ش. پرتال جامع علوم انسانی.
۱۱. مولوی نسب، علیرضا، «بررسی و تحلیل نقش فشار اقتصادی خانواده و تعارضات بین والدین و فرزندان»، اولین همایش ملی مهارت های نو در روانشناسی و علوم تربیتی، ۱۴۰۲ ش.
۱۲. نجفی، محمد؛ نصرتی هشی، کمال، «ساده زیستی در آموزه های دینی و نقش آن در استحکام خانواده»، پژوهش های اجتماعی اسلامی، دوره ۲۲، شماره ۱۱۱، دی ۱۳۹۵ ش.